

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГА

**МОРАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА СОБСТВЕНОСТТА В ЕКОЛОГИЧЕСКИ
КОНТЕКСТ. КЪМ ОБОСНОВАВАНЕТО НА ЕДНА „ПРОПРИЕТАРНА“
ЕКОЛОГИЯ**

АЛЕКСАНДРА К. ТРАЙКОВА

Институт по философия и социология, Българска академия на науките

al.tra@abv.bg

BOOK REVIEW

**MORAL DIMENSIONS OF PROPERTY IN ECOLOGICAL CONTEXT.
TOWARDS A JUSTIFICATION OF A "PROPRIETARY" ECOLOGY**

ALEKSANDRA K. TRAYKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Миналата година ни донесе поредното актуално и значимо произведение от Стоян Ставру, допринасящо към изясняването на понятието за собственост в юридически и философски план и неговата връзка с изграждането на морално значими екологични политики.

„Морални измерения на собствеността в екологически контекст. Към обосноваването на една „проприетарна“ екология“ бе публикувана към края на 2021 година от Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ с ISBN 978-619-245-134-9 и обем от 487 страници. Лилавият том с меки гланцирани корици обхваща шест глави, последвани от заключение и от резюме на английски език. Въведението и началната глава са предшествани от подробно проектоописание, озаглавено „Рамка на изследването“, което представя основната теза на автора, предмета, целите и методите на изследването, практическото значение на неговите изводи, както и научната им новост. Непосредствено преди това изложение читателите могат да открият и списък на използваните съкращения, улесняващ значително незапознатите с употребяваната в произведението юридическа терминология (с. 13–15).

Освен от посочения списък, книгата е допълнена от подробни таблици, които спомагат за ориентирането в разглежданата сложна интердисциплинарна проблематика – например на механизмите на възникване и легитимация на собствеността; на теориите за собственост и на

нивата на собственост; на категориите вещи, които по самата си природа се „съпротивляват“ на собствеността; на видовете природни компоненти, функциите им в човешкия бит и възможните човешки въздействия върху тях (контрол, владение, собственост); за видовете собственост в контекста на нейните морални измерения и други. Всички те имат за цел да доразвият разбирането ни относно различните трактовки за собствеността върху земята, живите организми и генетичния материал, както и относно етически обусловения ангажимент на сегашните поколения към следващите да предотвратят настъпващата екологическа криза и да гарантират устойчивост. Повдигнат е също така юридическият и морално-философски въпрос на какви нравствени и правни принципи трябва да стъпват отношенията между човечеството и останалите форми на живот – включително извънземните такива.

Първа глава съчетава в себе си етика, естетика и философия на правото, като плавно преминава от темата за любовта към красивата природа през тази за природните забележителности като част от стойността и облика на дадена територия (с. 93–105), преди да засегне самия въпрос за „устройството“ на територията и за понятието „ландшафт“ като своеобразен гарант на „холистичността“, изразяваща се в съюза между етика и естетика в екологичните ценности (с. 106–117). Оттегленият през 2012 г. Законопроект за ландшафта (ЗПЛ) посочва два компонента, съставляващи ландшафта – природният и антропогенният (тоест „привнесеният, допълнен или създаден от човешка дейност“), а предвиденото от ЗПЛ общо задължение на всеки български гражданин във връзка със запазването на ландшафта се стреми, макар и неуспешно, именно към поддържането на баланс между различните измерения на териториите – природни, икономически, културно-исторически, естетически (с. 112). В подкрепа на това разбиране Ставру привежда и примери от философията на Адорно, според която красотата на природата е резултат от „овладяването“ на природата и „насищането ѝ с истории“, припознавани като значими за колективната (племенна, национална, европейска, световна) човешка памет (с. 116). Ставру приписва на красотата статут на обществено благо с публично, дори национално значение (с. 115), но в това значение се съдържа и „една особена етика“ (с. 117) – етика на близостта; от него произтичат определени отговорности на индивида и на политическата общност за оптимално стопанисване на споделеното пространство.

Втора глава продължава мисловната линия за отговорността на човечеството към природата, но отправя поглед към микроскопичните форми на живот – патогените и по-специално вирусите. Опирайки се на формулирания от Ханс Йонас така наречен „принцип на отговорността“ (с. 122), както и на идеята на Дейвид Коплюу, че дефиницията за живо същество е „по-скоро политически, отколкото научен въпрос“ (с. 128), Ставру защитава позицията, че човешките същества носят морална отговорност не само за близките си и обични живи създания,

но също така дори и за вирусите, които убиват съществена част от човечеството (с. 130). Основният въпрос, който авторът поставя тук, е докъде се простира въпросната отговорност и какъв израз би намерила нейната чисто практическа реализация.

Главата поставя на изпитание поне две широко разпространени, макар и противоречащи си схващания, или по-точно тества интуицията ни във връзка с тях: схващането за биологичното многообразие като нещо добро („национално богатство“) и схващането за „вредните“ видове като за елементи, които трябва да бъдат изкоренявани напълно от това разнообразие, вместо съхранявани наравно с останалите. Сред разнообразието от видове в природата срещаме хищници и паразити (с. 147–152), вредители и патогени (с. 153–155), които лесно могат да бъдат концептуализирани като „врагове“ на човечеството. Именно тази концепция стои в основата на понятията за „микросигурност“ и „биологична безопасност“, дали начало на новата научна дисциплина по намаляването на риска за здравето и околната среда, носен от съхранението или изследването на потенциално вредни вируси, бактерии, приони, дрожди, плесени или паразити (с. 156). Усещането за потребност от спешни мерки срещу биологичните ни „врагове“ обаче е част от една нагласа, която Ставру уместно назовава „скоростна миопия“ – склонността да не отчитаме разликите между „политическо време“, „екологическо време“ и „геологическо време“ (тук представени в посока от най-бързо към най-бавно течащото) и да пренебрегваме необходимостта от ритъм, „съгласуван“ с този на екологичните процеси, като вместо това прекомерно ускоряваме екологическото и дори геологическото време, а в подходите си се ръководим от „завоевателски“ термини и начини на мислене (с. 162). Метафората за войната е ключова за разбиране на естеството на конфликта, тъй като не става дума за обикновено разминаване между обективно необходимите за устойчивото равновесие мерки и действително предприеманите такива – човечеството пренебрегва екосистемните функции на „опасния“ див живот да ограничава неговото биологично господство и вместо да „познава и взаимодейства с природата“, се опитва да я „победи“ (с. 173).

Трета глава доразвива „загатнатите“ или по-скоро предизвестени във втора глава концепции за зооцентризма, анимизма и свободата на живото, като в случая фокусът е поставен върху етиката на растителността в един откровено „зооцентристки“ свят, привикнал да отдава сериозна морална значимост единствено на животните. Към края на главата наново срещаме идеята за свободната гора (с. 239), подробно разгледана в друга книга на автора – „Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди“ (2020). Тази идея ни представя горите и дърветата като природни феномени със свой „собствен ход“ (с. 228) и ред, драстично различаващи се от нашите – повлияни от културното значение на земеделието и доместификацията (с. 219–224) – представи за време, ред и хаос, и по-скоро доближаващи се до

фантастичната реалност на Толкиновите енти (с. 212–218). Концепцията за свободната гора увенчава редица вълнуващи въпроси, които до този момент не са разисквани от представителите на българската философска и нормативна мисъл: нуждаят ли се растенията от права и достойнство (с. 183); може ли да се говори за растителна интелигентност и проваляме ли се всъщност в опитите си да изготвим оценка на значимостта на растенията, когато извършваме неуместни сравнения между тях и животните (с. 189–194); какво представляват анимизмът и тотемизмът и какъв е екологичният и нравствен потенциал на религиозни и спиритуалистични течения като индуизма, джайнизма, старите европейски езически вярвания и дори древногръцката митология да спомогнат за изграждане у хората на едно усещане за взаимосвързаност между животинския (в това число и човешкия) и растителния живот (с. 194–198); дали адекватният формат на юридическа закрила за растенията не може да възприеме вида на морално обосновани ограничения на собствеността (с. 198–202), на разглеждане на растителността като неделима част от земята (с. 202–204) или правна защита за отделни, единични растения (с. 204–206). Има известно препокриване между основния философски въпрос в главата и основният юридически такъв – как, при положение, че собствеността е „инструмент за задоволяването на краткосрочен (най-често икономически) човешки интерес“ (с. 211), бихме могли да я употребим и като средство за постигането на дългосрочни екологични цели, или поне за налагането на някои необходими и разумни ограничения върху деструктивните аспекти от постоянно нарастващата технологична мощ на човечеството?

Четвърта глава адресира етическите и правни импликации на манипулирането на живота, видяно като упражняване на контрол върху наследствените биологични признаци. Тя въвежда темата за идентичността във връзка с модификациите на различни биологични видове, включително в контекста на „прескачането“ на граници между отделни видове при създаването на хибриди и химери (с. 274) или при биохакинга, разбиран като „целенасочено управление на функционални процеси в един жив биологичен организъм по начин, който променя генетичната и/или морфологичната структура на този организъм“ (с. 277–278). Основен източник на концептуално „напрежение“ в тази част от анализа на Ставру се явява контрастът между двата най-разпространени начина на осмисляне на гените – като „ресурси“ и като „идентичност“. Тялото може да бъде както обект, така и субект на правото; тоест правото може да прилага върху него разнообразни инструменти за господство (отговарящи на описаните в таблица 8.1. редица нива на корпорална, интелектуална или генетична собственост), но може и да обуславя различни защитни регулации, които да гарантират достойнството и личната му неприкосновеност, в случай, че то е представител на вида *Homo Sapiens* (с. 269). Тогава то може да се ползва със защита, но индивидуалните генетични мутации, наблюдавани в рамките на неговите тъкани, „не

могат да се считат за негово лично постижение и изключително притежание“, тъй като според Закона за гражданската регистрация геномът не е част от индивидуализацията на физическите лица (с. 270–271). В крайна сметка главата завършва с въпроса за генетичната идентичност, който рано или късно неизменно се появява във всички обществени дебати от сферата на биотехнологиите, разделяйки хората на „биопрогресисти“ и „биоконсерватори“ в зависимост от това дали придават морална тежест на „генетично генерираната случайност на човешкото тяло“ или не (с. 292). Според Ставру „генетичната идентичност, съхраняваща различни форми на биологична уязвимост, е въпрос за възникването, съдържанието и богатството на морални отношения, заемащи съществена част в света на хората“ (с. 295).

Пета глава също се докосва до мотива за уязвимостта, макар и през проблема за съхранението и устойчивото развитие. Тя въвежда допълнителен пласт към разгледаните досега морално-философски теми, като добавя понятието за етиката, обърната към бъдещите поколения (известна още като „intergenerational ethics“ на английски език), където концепцията за културното наследство и принципът на устойчивото развитие се преплитат с понятието за „разбитото“ бъдеще като престъпление срещу поколенията след нас. Опирайки се на експертните си познания в областта на правото и приложната етика, Ставру разглежда общо три различни видове защита срещу общо четирите сценария от типа „разбито бъдеще“ („broken future“, „virtual future“, „digital future“, „theological future“, с. 302):

а) защита през концепцията за вреда (защита на природната среда чрез „детайлизиране“ на правната система посредством развитието на „нови разновидности престъпления“, с. 318);

б) защита през концепцията за правосубектност (като правосубектност може да бъде предоставена в полза на бъдещите поколения, в полза на човешкия вид като цяло или в полза на Земята, с. 325–333);

в) защита през концепцията за собственост (опираща се например на схващането, че „поддържането на наличност на определени вещи във времето обикновено се постига чрез обявяването им за публична собственост, а в някои случаи – и за изключителна държавна собственост“, с. 337).

Особено интересен от философска гледна точка тук се явява въпросът за времето, доколкото „всяка природна вещь съществува като времева фиксираност в определен естествено протичащ процес“ (с. 356), но природните цикли, макар да е възможно да бъдат представени като „услуги от природни ресурси“ по смисъла на Закона за отговорността за предотвратяване и отстраняване на екологични щети, не могат да бъдат притежавани поради невъзможността да бъдат ограничавани времево и пространствено и да бъдат фиксирани във вещи (с. 347), а по-скоро е редно да получат статут на общочовешко достойние и едновременно с това да

съставляват обекти на суверенни права в рамките на отделните държави (с. 348). В юридически план темата за устойчивото развитие на природните ресурси е пряко свързана с тази за ползването и управлението, но във философски план тя е неотделима от темата за равновесието, динамичната цикличност („повтарящата се динамика“, с. 358), времевите ритми на полезността и съхраняването на една вещ „отвъд текущото ѝ предназначение“ (с. 356–357).

Шеста глава пренася дискусията за естествените ресурси от Земята в Космоса, като повдига въпроса за етиката и правото в космическото пространство. Ставру отделя внимание на националното и международното космическо право (с. 362–367), както и на системата от правила, регулиращи отношенията между отделните космически раси – метаправото (с. 378–380). Във връзка с хипотетичната възможност за контакт с интелигентен извънземен живот са разгледани и концепциите за неприроден нормативизъм (с. 373), благосклонен теизъм (с. 374–376) и (ексклузивен нормативен) неантропоцентричен пърпосивизъм (с. 377–378) като евентуални обяснения защо друга интелигентна космическа раса би избягвала контакт с човешката. Въпросът за космическата етика и космическото право е тясно обвързан с екологическата етика, тъй като тя е „носител на морални ценности, които следва да се разглеждат като ключови за космическото бъдеще на човечеството“ (с. 370) – бъдеще, което със сигурност ще черпи от морално значими поуки (например за връзката между човешки ценности и баланс или устойчивост на екосистемите), извлечени от съвременните екологични кризи. Основни морално-философски проблеми в тази част от книгата се явяват дефинициите за живот и понятието за „телоемпатия“ (схващането, че космическите микроорганизми заслужават да бъдат запазени и на основание собствената си стойност, без оглед на това дали и какъв потенциал имат да бъдат впрегнати в обслужването на някакви човешки интереси от практическо естество, с. 369).

Невъзможно е да пренебрегнем оригиналността и огромния философски принос на тази книга, както и значението ѝ за практическите цели на борбата за съхранение на българските гори и импликациите ѝ за глобалната борба за екологично равновесие. Ставру не просто посочва някои от основните трудности в прилагането на концепцията за собственост върху определени типове природни компоненти (като дивите живи организми, въздуха или водата); той анализира традиционния за западното мислене подход към легитимацията на собствеността посредством труда, както и разгръщащото се на негов фон противопоставяне между „проприетарната“ и „антипроприетарната“ позиции спрямо природните ресурси, които можем да наблюдаваме в съвременния идеологически дискурс на екологичните движения. Последната позиция критикува фрагментация, дисбалансиращ ефект от „проприетаризацията“ на отделни компоненти в екосистемите, който може да доведе до „конфликт и разхищение“ (с. 62), а предходната изтъква

като позитив на „проприетаризацията“ нейния предполагам „омиротворяващ“ ефект върху отношенията между хората (пак там). Задълбоченият анализ на понятието за „дефанзивна“ (защитна) собственост (с. 237–240) ни разкрива, че вещите в природно състояние съществуват в положение на „съвкупност“, върху което е трудно да чертаем границите, реално необходими на „добрия стопанин“ за полагането на предпазващи грижи (с. 236), поради което авторът препоръчва по отношение на горските територии да се обоснове и приложи понятието за „закрити гори“, в които да не се допуска човешка и държавна намеса (с. 239) – с други думи, едно завръщане към приказния Мраколес. Това обаче е само част от отговорите и решенията, предложени от поредния блестящ труд на Ставру.